

TÜRK DİLİNDE *OLMAK* KAVRAM ALANI VE VARLIK İLE MAHİYETİN İFADESİ*

The Conceptual Field of Being and Expression of Existence and Quiddity in Turkish Language

Ulhan ÖZALAN**

Dil Araştırmaları, Bahar 2017/20: 109-119

Öz: *Olmak* fiili, taşıdığı var oluş bilgisi ve varlık kavram alanı ile olan ilgisinden dolayı birçok dilde, gramatikal işlev üstlenerek “ana yardımcı fiil” şeklinde ifade edilen unsur olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sahip olduğu bu görevden ötürü dil çalışmalarında ayrı bir başlık altında ele alınmasından başka, eski dönemlerden itibaren varlık üzerine fikir üreten birçok düşünür tarafından değerlendirme konusu yapılmış, bir dilde *olmak fiili* üzerinden gelişen ifade biçimlerinin, o dilin konuşurlarının varlığı ve varoluşu algılama şeklini tayin ettiği düşüncesi ifade edilmiştir. Bu amaçla, *olmak* fiilinin bir dilde işgal ettiği kavram alanı ve kullanım özellikleri incelenerek, o dili konuşan topluluğun varlık ve var oluş algısı çözümlenmeye çalışılmıştır. Söz gelimi, felsefede *varlık* ve *mahiyetin* iki farklı kavram alanı olduğu, düşünce tarihinde ilk İslam felsefesi çerçevesinde tespit edilmiş olmasına karşılık Antik Yunan düşüncesinde bu ayrımın yapılamamış olması, iki felsefe geleneğinin dilleri olan Arapça ve Yunancadaki *olmak fiillerinin* yapılarıyla irtibatlandırılarak izah edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, *olmak fiilinin* Türk dilindeki kullanım biçimleri ve içinde bulunduğu kavram alanı ilk metinlerden itibaren ele alınacak ve Türk düşüncesinde ve Türkçede varlık ve var oluş algısı açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: olmak fiili, Türk dili, varlık, mahiyet

Abstract: Verb “to be” has been used in many languages for the category of grammatical copula because of the existence meaning and its relation with the concept of “being”. It has been analyzed in a specific chapter in linguistic studies. Moreover, it has been dealt by the philosophers studying on existence since old periods. It has been claimed that the expression derived from the verb “to be” in a specific language shapes the perception of existence of its speakers. Within this framework, the conceptual field of the verb “to be” occupies and its usages have been examined, the perception of existence of the speakers of a given language has been clarified. To illustrate, that the difference between existence and quiddity were first realized in Islamic philosophy, although it was not discovered in Greek philosophy, has been explained with the differences of the verb “to be” in the languages, namely Arabic and Greek, of these two philosophical traditions. In the present study, the usages and conceptual field of the Turkish verb *olmak* (to be) from the earliest texts of Turkish language is examined, and the perception of existence in Turkish thought and language is clarified.

Keywords: The verb “olmak” (to be), Turkish language, existence, quiddity

* Bu çalışma, 15-17 Ekim 2015 tarihleri arasında Çanakkale’de düzenlenen “7. Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda” sunulan bildirinin genişletilmiş biçimidir.

** Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Bolu/ TÜRKİYE. ozalan_u@ibu.edu.tr. Gönderim Tarihi: 10.02.2017 / Kabul Tarihi: 26.04.2017

1. Giriş

Olmak kavram alanına giren unsurlar birçok dilde sözlük birimi olarak kullanılmakla kalmamış, araştırmacıların “ana yardımcı fiil” olarak tanımladıkları dilbilgisi kategorisini oluşturarak görevli morfemler olarak da bazı işlevler üstlenmişlerdir. *Olmak* anlamına sahip fiillerin birçok farklı dilde aynı görevi üstlenmesi bu fiilin varoluş bilgisiyle olan yakın ilişkisiyle izah edilmeye çalışılmıştır. Bu nitelikten dolayı, *olmak* anlamlı fiiller dilbilgisinin çalışma alanına girmeden önce düşünürlerin ilgisini çekmiş ve araştırmalarına konu olmuştur. Yapılan açıklamalar incelendiğinde bir dili konuşan kişilerin varlık algısıyla o dilde bulunan *olmak* anlamlı fiiller arasında bir irtibat kurulduğu dikkat çeker. Özellikle Yunanca, Arapça ve Çince gibi felsefe geleneğine sahip olan dillerde bulunan *olmak* anlamlı fiiller, zihinlerde varlık algısını şekillendirmesi bakımından incelenmiştir. Ayrıca varlık felsefesinin temel bir problemi olan varlık ile mahiyet ayrımının dillerde ifade biçimleri Batıda yapılan birçok çalışmanın odak noktasını teşkil etmiştir. Bu çalışmada *olmak* anlamlı fiillerin felsefe çalışmalarında işgal ettikleri yere ana hatlarıyla değinilecek, varlık ve mahiyet kavramları ve aralarındaki ayrım ele alınacak ve Türk dilinde bu bakımdan ortaya çıkan manzara, tarihî ve çağdaş diyalektlerden örneklerle resmedilmeye çalışılacaktır.

2. Olmak Fiili ve Felsefe Çalışmaları ¹

Dillerde *olmak* fiilinin kavram alanına giren unsurlar, sahip oldukları özellikler bakımından sadece dilticilerin ve dolayısıyla dil biliminin değil, düşünürlerin de değerlendirme konusu yaptığı bir kategoriye teşkil eder. Varlık ve varoluş bilgisiyle alakasından dolayı, söz konusu kategori, bilhassa varlık üzerine fikir üreten birçok filozofun ilgisini çekmiştir. Bu bakımdan “olmak” kavram alanına giren Yunanca *on*, Latince *esse*, Fransızca *etre*, İngilizce *to be*, Almanca *sein* fiilleri üzerinde birçok düşünürün fikir belirttiği görülmektedir. Parmenides, Vico, Foucault, Fichte, Herder, Humboldt, İbn-i Sina, İzutsu, Heidegger bu düşünürlerden öne çıkanlardır. Bunlardan bazılarının çalışmamıza konu olan unsur hakkındaki görüşleri şu şekildedir;

Fichte “Buna göre olduğu gibi kalan bir şey algılanamaz; ama biz bütün değişimi kalıcı bir şeye bağlamak zorundayız, yani süregelen bir dayanağa, ama bu dayanak yalnızca hayal gücünün bir ürünüdür. Bu dayanağa *olmak* ya da *vardır* uygulanmıştır. Zekâmızın hiçbir eylemi böyle bir dayanak olmadan mümkün olamaz ve o şey adlandırılmazsa dil mümkün olmaz. Bu nedenle *olmak* kelimesi, gelişmeye başlayan bir dilde hemen ortaya çıkar.” (Fichte 2011: 85) ifadeleriyle *olmak* fiilini dilin çok temel bir unsuru olarak kabul ettiğini gösterir.

Foucault ise *olmak* fiilini sadece dilin temel bir özelliği olarak görmez, düşünüre göre bu unsur aynı zamanda insan oluşumuzun da esas bir dayanağı olarak değerlendirir; “bu sadeliği korumuş olan bir tek *olmak fiili* vardır. Dilin bütün özü, bu kendine özgü kelimedede toplanmaktadır. O olmasaydı, her şey sessiz kalırdı ve insanlar, tıpkı bazı hayvanlar gibi, seslerini ne kadar kullanırlarsa kullansınlar, ormandaki çığlıkları

¹ *Olmak Fiili* ahlında terim olarak şekli bir ifade olup bu kategoriye giren başka unsurları temsil etme yönünden problemlidir. Ancak söz konusu kategorinin “varlık” ve “varoluş” ile ilgili kaynaklarda bu terimle karşılanmasından dolayı çalışmada *olmak fiili* terimini kullanmayı tercih ettik. Çalışmanın sonraki bölümlerinde görüleceği gibi, sadece *olmak* fiili değil, bu fiille aynı kavram ve görev alanına giren diğer unsurlar da ele alınmıştır.

asla dilin büyük zincirini meydana getirmezdi” (Foucault 2001: 150), “Dilin ancak önerme (cümle) sayesinde olabildiği görüldü: olmak fiilinin hiç değışle örtülü varlığı ve yüklem ilişkisi olmaksızın, karşımızdaki şey dil değil de, diğerleri gibi işaretler olacaktır.” (Foucault 2001: 185).

Heidegger de “Konuşabilmek/konuşma yeteneği, insanı insan yapan şeydir. İnsanı insan yapan bu özellik onun varlığının dizaynını içerir. Çok sayıda varyasyonu her yerde ve her tarzda fasılasız konuşması ve genellikle dile gelmeyen bir “o dur/dır” (it is)’a göre konuşması engellenseydi insan insan olamazdı. Bunu insana bahşeden dil insanî varlığın temelidir” (Heidegger 2002: 44) sözleriyle Foucault’nun yukarıda alıntılanan görüşünün bir benzerini dile getirmektedir.

Sartre ise “gök mavidir” ifadesinde geçen masum ve önemsiz olmak fiilinin arkasında bütün varlığın gizli olduğunu belirtir (bk. İzutsu 2003:45) ²

Hilmi Ziya Ülken de “Varlık ve Oluş” isimli çalışmasında “Varlık Kelimesinin Anlamları” başlığı altında *olmak* fiili hakkında görüşlerini şu şeklide bildirir; “Varlık kelimesini Yunanca *on*, Latince *esse*, Fransızca *etre*, İngilizce *being*, Almanca *sein* fiillerinin karşılığı olarak kullanıyoruz. Fakat bu kelimeler aynı zamanda hem fiil hem isim olarak kullanıldığı halde Türkçede varlık yalnızca isimdir ve bu kelimenin asıl ifade edeceği fiil Arapça, Türkçe, Rusça bir kısım dillerde yoktur. Arapça isim cümlesinde var olmayı veya “dir” i ayrı bir kelime ile gösteremeyiz. El Beyt-ü-Ahmer-ün= Ev kırmızıdır” gibi. Vakıa Türkçede böyle bir fiil yoksa da onun tasrif şekilleri vardır: “ben hazırım”, “o hazırdır” gibi. Buradaki “dır” tam olarak varolma halini gösteriyor. Nitekim tasrifin karşılığı fiili bulamayınca H. Cahit Yalçın kendi gramerinde “imek” fiilini icad etmişti” (Ülken 1968:104).

Meselenin yukarıda bahsedilen tarafı daha çok felsefecilerin dikkatini çekse de, esas çalışma alanı Türkçe olan araştırmacılar da konuyla ilgili önemli görüşler ifade etmişlerdir. Prof. Dr. Vahit Türk “Kutadgu Bilig Örneği İle Türkçede Ana Yardımcı Fiil (er-)” başlıklı yazısında, çalışmamıza konu olan kategorinin Türk düşüncesiyle olan ilgisini, Kutadgu Bilig’den derlediği örneklerle ortaya koyarak Türklerde “varoluş” algısının zihinde nasıl bir nitelikte tezahür ettiğini açıklamıştır (Türk 2004: 2993).

Yukarıda açıklamalarda görüldüğü gibi *olmak fiili* terimi ile karşılanan dil unsuru felsefe çalışmalarında da ayrı bir yer işgal etmiş, birçok düşünür bu unsurdan hareketle varlığı anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır.

3. Varlık ile Mahiyet Kavramları ve İfade Biçimleri

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde değindiğimiz “varlık” kavramı birçok felsefe çalışmasında “mahiyet” kavramı ile irtibatlı olarak ele alınmıştır. Hatta çağdaş varlık felsefesinin temel konusunun “varlık ve mahiyet ayrımı” olduğu yapılan çalışmalarda ifade edilmiş, varlık ve mahiyet nedir?, Aralarındaki fark ve ilişki nedir?,

2 Varlık ve varoluş kavramları üzerine değerdirmeleri olan birçok düşünür çalışmamıza konu olan kategori hakkında görüşler ortaya koymuş olsa da bunlardan sadece bir kısmı çalışmaya dâhil edilmiştir. Daha kapsamlı okumalar için şu çalışmalara bakılabilir; KHAN, Charles (2003). *Verb Be In Ancient Greek*, Hackett Publishing Company, Cambridge ve KHAN, Charles (2009). *Essays on Being*, Oxford University Press, New York.. Konuyla ilgi Aristoteles’in değerdirmeleri için de şu çalışmaya bakılabilir; CİÇEKDAĞI, Caner (2016). “Kopula Üzerine”, Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, S. 26., s. 131-141.

Hangisi önce, hangisi sonradır? soruları çerçevesinde meseleye yaklaşmıştır (Atay 2003: 73).

Felsefe çalışmalarında varlık “var olan şeylerin toplamı, var olan şeylerin gösterdiği temel özellik. Görünen ve değişen şeylere karşı kalıcı olan” (Cevizci 2012: 439) ; mahiyet ise “varlığın aslını oluşturan şey, bir şeyin ne olduğu olgusu, bir şeyin o şey olmasını sağlayan nitelik” (Akarsu 1998: 143) biçiminde tanımlanmaktadır.

Bollnow “Varoluş Felsefesi” isimli kitabında bu kavramları şöyle açıklar; *Essentia* (mahiyet) bir şeyin ne olduğunu söylemektir. Yani bir şeyin tayin olunan muhtevası onun *essentia*’dır. *Essentia* (mahiyet) eşyanın böyle-olmasıdır. *Existentia* (vücut) ise aksine bir şeyin gerçekten var olduğunu bildirmektir. *Essentia*’da şeyin tarifinin muhtevası bildirilirken *Existentia*’da “çıplak” bir var söz konusudur. *Existentia* var/hazır olmak manasında bir oluştur (Bollnow 2004: 17).

İzutsu ise mahiyet’in vücuda karşı olmadığını ifade eder çünkü vücutun kendisi mahiyete sahiptir. Vücutun önceliğini kabul edenler için vücut, bir mahiyete sahip olmada her şeyden üstündür çünkü vücut gerçek olandır ve özel anlamda mahiyet yani “öz” vücutun karşısındadır (İzutsu 2003: 126).

Kavramları dildeki unsurlardan yola çıkarak çalışma konusu yapan Charles Graham “Being in Linguistics and Philosophy” (Dilde ve Felsefede Varlık) başlıklı makalesinde, bir dilde gelişen olmak fiilli yapılarının Benjamin Whorf’un dilin gramatikal yapısının insan zihninde felsefi kavramların oluşumunu şekillendirdiği yönündeki iddiasını sınamak için önemli malzemeler sunduğunu belirtir. Antik Yunan felsefesinde varlık ve mahiyet kavramlarının farklı felsefi alanlara ait olduğunun fark edilememesi, Yunancada bu iki kavram alanını ifade etmek için tek fiil (*einai*) kullanmasına bağlanarak izah edilebilir. Yunancada, bir varlığın hem sahip olduğu bir niteliği bildirmek için hem de o varlığın mevcut olduğunu belirtmek için aynı dil unsurunun kullanılması, bu dilin konuşurlarının varlığı algılama biçimini şekillendirerek varlık ve mahiyet alanlarının zihinlerinde birbirinden ayıramamasına/ayrı olduğunun fark edilememesine sebep olmuştur. Yunan felsefesinin “*einai*” fiilinin mevcudiyet bildirme ve kopula (ana yardımcı fiil) işlevleri arasında genellikle ayırım yapmadığı bilinen bir durumdur. Bu bakımdan, Platon, bir şeyin başka bir şeye nispetle iki katı, büyük, ağır olduğu ya da yarım, küçük, hafif olduğu söylenebiliyorsa o şeyin var olduğunun ya da olmadığını aynı şekilde söylenebileceğini belirtir. Aristo metafizik isimli çalışmasında “*einai*” fiilinin işlevleri arasındaki ayırımı göz ardı etmiş, sonraki kitabında ise (*Posterior Analytic*) yaptığı açıklamalarla bu fiilin hangi işlevde kullanıldığını ayrıca açıklamak durumunda kalmıştır. Aristo’nun bu açıklamaları yapmadığı durumlarda “*einai*” fiilinin hangi işlevde kullanıldığını anlamak güçleşir. Aslında, *olmak* fiilinin hem kopula (X is Y) (It is good) olarak kullanılması hem de mevcudiyeti göstermesi (X is, There is X) (X vardır) çoğunlukla Hint-Avrupa dillerine özgü bir durumdur. Bu noktada, Kant’ın “*God is almighty*” (Allah Kadirdir) cümlesini “*God is*” (Allah vardır) ile yer değiştirdiğinde ikinci *is*’i birincisiyle aynı anlamda kullandığını varsaydığını belirtmek anlamlı olacaktır. Varlık ve mahiyet ayırımına İslam felsefesi çerçevesinde ulaşılması ise anlamlıdır. Bu geleneğin dili olan Arapçada, iki kavram alanını ifade etmek için farklı dil yapıları kullanılmaktadır: Mevcudiyet bildirmek için

kāne kullanılırken mahiyet bildirmek için (yani A B'dir demek için) **A(nominatif) B(nominatif)** yapısı kullanılır veya araya üçüncü şahıs zamiri olan *hüve* girer; **A(nominatif) hüve B(nominatif)**. Ayrıca *inne* edatı da bu işlevle kullanılabilir. **Inne A(akuzatif) B(nominatif)**. Aslında, mahiyet bildirmek için kopula kullanılmaması Semitik dillerde görülen bir durumdur. Mesela “David is the king” “He is the man” gibi cümlelerin İbranice karşılıklarında *olmak* fiili kullanılmaz. Arapçada olduğu gibi “David” ve “the king” kelimeleri yan yana getirilerek mahiyet bildirilmiş olur. Bununla birlikte yine İbranicede sadece mevcudiyet ifade etmek için “yeş” ve yokluk bildirmek için de “ayin” kelimeleri kullanılır. Varoluş ve mahiyet arasında ayırım yapmayan bir varlık algısı Hint-Avrupa ailesine ait diller üzerinden yapılan felsefelerde görülür. Çünkü *olmak* fiili bu dillerde birden fazla kavram alanını ifade etmek için kullanılırken diğer bazı dillerde her bir işlev için farklı bir dil unsuru kullanılmaktadır. Bu bakımdan İngilizcede “is” unsunun karşılığı olarak Çincede sahip olduğu işleve göre 6 farklı yapının kullanılması da dikkat çekicidir. Bu dil ailesinin dışında gelişen önemli felsefî geleneğe sahip olan Arapça’da *vücūd* ve Çince’de *yu* mevcudiyeti ifade eder (Graham 2010: 227-228)

Konuyla ilgili yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, bir dilde varlığı ve mahiyeti ifade etme yolları, bu kavramların o dili konuşanların zihnindeki yapısıyla irtibatlıdır. Bir dilde bu iki kategori aynı dilbilgisi unsuruyla ifade ediliyorsa, o dil konuşanların zihninde de varlık ve mahiyet iki farklı kavram alanı olarak bulunmayacağı dile getirilen bir husustur.³

4. Türk Dilinde Varlık ve Mahiyet İfadesi

Türk dilinde, farklı kavram alanları olarak varlık ve mahiyetin ifadesi genellikle birbirinden ayrı kategorilere ait dil unsurları ile yerine getirilmiştir. Mahiyet, yani bir şeyin sahip olduğu niteliği belirtme işi Türk dilinde görevli morfemlere havale edilmişken, bir şeyin varlığını bildirmek için anlam unsurlarından yararlanır. Dolayısıyla Türk düşüncesinde varlık ve mahiyet kavram alanlarının birbirinden ayrılmış olması, Türk dilinin bu kavramları görevli morfem/ anlamlı morfem karşılığı üzerinden bildirilmesi ile yakından ilişkilidir.

Türkçenin ilk metinlerinde bir şeyin varlığını bildirmek için *er-* fiilinin “mevcut ol-” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir:

3 Söz gelimi, İngilizcede *olmak fiili* kategorisine tekabül eden *to be* eylemi herhangi bir şeyin mahiyetini ifade etme işlevinin yanında varlığı ifade etmek için de kullanılmıştır. Descartes’in “I think, therefore I am” “Düşünüyorum o halde **varım**” cümlesi ifade etmeye çalıştığımız bu durumun bir örneğidir. Dilbilgisi çalışmalarında *ana yardımcı fil* ve bazı felsefe çalışmalarında *olmak fiili* olarak verilen bu kategori Hint-Avrupa dillerinde genel itibarıyla hem varlığı hem de mahiyeti ifade etmek için kullanılmaktadır. Hint-Avrupa dillerinin bu yapısının bir sonucu olarak, Aristoteles’in orijinal metinlerini Arapçaya çeviren mütercimlerin çeviri süreciyle ilgili zor kararlar vermelerini gerektirecek bir durum ortaya çıkmıştır. Arap mütercimlerin kendi dillerine ait kelime kadrosunda, Aristoteles’in orijinal metinlerinde *einai* fiiline tekabül eden birden fazla unsurun varlığı söz konusuydu. İki dil arasındaki bu farklılık, orijinal metindeki anlamın hedef dile olduğu gibi aktarılmasını zorlaştıran bir neticeye yol açmıştı. Çünkü orijinal metindeki *einai* ya varlığı ya da mahiyeti karşılamaından dolayı, Arapçaya çeviriyi yapanlar için, bu unsuru Aristoteles’in ifade etmek istediği anlamla değil, bu iki ihtimalden kendi anladıkları şekilde aktarma riski mevcuttu. Ancak bu durumun İslam felsefesi için olumlu bazı neticelere ortam hazırladığı ifade edilir. Yunan felsefesindeki bu karışıklığa İslam felsefesine bağlı ontolojide rastlanamazdı çünkü Arapça konuşan birisi için varlık ve mahiyet kavramlarını birbirine karıştırmak mümkün değildi (Graham 2010: 228-229).

ança kazanmış ança itmiş elimiz törümüz erti (KT D 22) “Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz, töremiz **vardı**”

neş neş sabım erser beşgü taşka urtum (KT G 11) “Her ne sözüm **varsa** ebedî taşa vurdum”

Abidelerde geçen *erser* ve *erti* biçimleri Türkiye Türkçesine genellikle *ise* ve *idi* olarak aktarılır. Ancak, bu cümlelerde geçen *er-* fiilleri ile oluşturulan teşkiller Türkiye Türkçesine bu şekilde aktarılamaz. Çünkü bu cümlelerdeki *er-* fiilleri sözlük birimi olarak “var ol-, mevcut ol-” anlamlarına sahiptir. Zaten, *er-* fiili sahip olduğu bu anlamdan ötürü, bir görev unsuru olarak “ana yardımcı fiil” işlevini de yerine getirmeye başlamış ve eşyanın mahiyetini bildirmek için de kullanılmıştır. Ancak, Aydın (2015: 54) bu cümlelerden ikincisinde aslında *er-* fiilinden önce *bar* kelimesinin bulunması gerektiğini düşünmüş ve bu kelimeyi ihya etmiştir. Bununla birlikte, cümledeki *er-* fiilinin kendisinden önce *bar* unsuru olmasa da “mevcut ol-” anlamını ifade edebileceği kanaatindeyiz.

Er- fiilinin bakiyelerinin günümüzde bazı diyalektlerde, yukarıdaki kullanımlarına paralel olarak, “mevcut ol-” anlamında kullanıldığını gösteren örnekler vardır;

Gadim zamanda bir jähilidi (Hor.) (bk. Karakoç 2009: 218) “Kadim zamanda bir orman vardı.”

Bi: šä: rčä äkki la:lartilär (Hal.) (Doerfer 1988: 203) “Bir şehirde iki kardeş vardı.”

Tarihî metinlerimizde sadece *er-* fiilinin değil *tur-* fiilinin de varlık/mevcudiyet bildirmek için kullanıldığı görülür;

sen bilmes mü-sen mekkede açlık turur (KE 226r/4) “Sen bilmez misin Mekke’de açlık **vardır**.”

beş türlü ilm turur (NF 234-7) “Beş türlü ilim **vardır**.”

Tarihî metinlerinde karşılaşılan *turur* şekilleri, Türkiye Türkçesine daha çok “-Dir” olarak aktarılmaktadır. Fakat yukarıdaki örneklerde, *turur* unsurlarını sahip oldukları anlamdan dolayı Türkiye Türkçesine “-Dir” biçimiyle aktarmak mümkün değildir.

İrk Bitig’de “*Üze tuman turdı, asra toz turdı*” (IB 15) cümlelerinde geçen *tur-* fiilleri de kanaatimizce “*var ol-*” anlamına sahiptir. Tekin çalışmasında bu cümleleri “Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarmıştır (Tekin 2013: 28). Ancak birbirinden istikamet farkı olan iki hareketin aynı fiille (*tur-*) ifade edilmesi kolay açıklanacak bir durum değildir. Dolayısıyla, cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları “Üstte sis **vardı**, altta toz **vardı**.” olarak verilmelidir.

Tur- fiilinin günümüz İran Türk diyalektlerindeki bakiyesinin varlık belirtmek için kullanıldığını gösteren örnekler ele aldığımız konu bakımından önem arz etmektedir ⁴:

bir daraxtiş astında bir daşdi (Hor.) “Bir ağacın altında bir taş **var**.”

Orda bi(r) gızdi. (Az.) “Orda bir kız **var**.”

Gerer bu rayiñ a:ltinna bir k a:rpuz la:lasidi. “Görür: bu taşın altında bir karpuz bitkisi **var**.”

⁴ Örnekler Karakoç 2009’dan alınmıştır.

Tur- fiilinin “mevcut ol-” anlamında kullanılması Yakut Türkçesinde de görülür:

Killasla elbex paarta turar (Yak.) (Kirişçiöğlü 1999: 146) “Sınıfta pek çok sıra vardır.”

Yukarıda cümlelerde verdiğimiz *tur-* fiilleri de, az önce bahsettiğimiz *er-* fiili gibi, “mevcut ol-, var ol-” anlamlarına sahiptir. *tur-* fiilinin *er-* fiiliyle anlam boyutunda gösterdiği ortaklık, bu unsurların görevli morfemler olarak da aynı işlevi icra etmesi sonucunu doğurmuştur. Aşağıdaki cümlelerde verilen *tur-* unsurları ise, “ana yardımcı fiil” işlevine sahip olup, mahiyet bildirmek için kullanılmışlardır;

bu taş ertinü-ü ağır turur (U I 8-4) “Bu taş çok ağırdır.”

orta bođluđ turur (NF 23-5) “Orta boyludur.”

til arslan turur kör işikte yatur (KB 164) “Dil arslandır baş eşikte yatar.”

Bu durumun, yani varlık/mevcudiyet bildiren kelimelerin aynı zamanda “ana yardımcı fiil” olarak kullanılması sadece Türkçede değil başka dillerde de görülen bir durumdur. Bu da aslında “varlık” ve “mahiyet” kavram alanlarının birçok kültürde birbiriyle ilişki görülmesiyle izah edilebilir. İnsan zihninde bu iki kategorinin arasındaki yakın münasebet, dil zihin ilişkileri çerçevesinde, “ol-” anlamlı fiillerin “ana yardımcı fiil” olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştır (Türk 2004: 2993). Aşağıdaki cümlede geçen *er-* unsurları ile yukarıda verilen ve mevcut ol- anlamına sahip *er-* fiilleri (ve fonetik varyantları) ayrı kategorilere aittir;

bizij sü atı toruk azukı yok erti (KT D 39) “Bizim askerin atı zayıf azığı yok idi.”

tabgaç bodun sabı süçig agısı yumşak ermiş (KT G 5) “Çin milletinin sözü tatlı ipeği yumuşak imiş.”

irak erser yablak ağı birür yağuk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur ermiş (KT G 7) “Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir deyip öyle öğretiyormuş.”

Türk dilinde “ana yardımcı fiil” işlevini yerine getiren bir diğer morfem olan *bol-* fiili (ve fonetik varyantları) de, anlam unsuru olarak, *er-* ve *tur-* fiillerinde görüldüğü gibi, “mevcut ol-, var ol-” anlamlarına sahiptir. Çağdaş yazı dillerinden verdiğimiz örneklerde bu durum görülmektedir;

bir pašta çağlık et, bir pašta süttüğ şay bolgan (Tuv.) (Arıkoğlu 2007b: 1221) “bir tencerede yağlı et, diğerinde sütlü çay varmış.”

bulgan, diy, borın zamanda bër hatın (Tat.) (Öner 2007: 736) “Varmış evvel zamanda bir kadın.”

Türk dilinin birçok çağdaş ve tarihî diyalektinde karşımıza çıkan “*bolgan*” (ve fonetik varyantları) Türkiye Türkçesinde çoğunlukla “*olmuş*” veya “*imiş*” yapılarına tekabül eder. Ancak, yukarıda geçen örneklerde bu biçimler “*varmış*” olarak Türkiye Türkçesine aktarılır. Bu cümlelerde geçen *bol-* fiillerini Türkiye Türkçesine “*var (i-, -DI; ol-)*” biçiminde aktarmamız sebebiyle, Türkiye Türkçesinin *ol-* fiili bakımından varlığı bildirmede bazı çağdaş yazı dillerinden ayrıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, (fonetik varyantlarıyla) *bol-* unsurunun “ana yardımcı fiil” göreviyle mahiyet bildirmesi Türk dilinin birçok diyalektinde karşılaşılabilecek bir durumdur;

sen kim bolur-sen (NF 19-2) “Sen kimsin?”

caş bolganma (Krç. Mlk.) (Tavkul 2007: 906) “gençmişim.”

Biz Kazak bolamız (Kaz.) (Koç-Doğan, 2004: 284) “Biz Kazak’ız.”

sin ügrenčı polduı (Hak.) (Arıkoğlu 2007a: 1106) “öğrenciydin.”

ebī yokalev puladīp (Çuv.) (Durmuş, 2009: 178) “Ben Yokalevim.”

ulıpın açi-pıçı numay pulnı (Çuv.) (Ersoy 2007: 1309) “Alp’in çoluk çocuğu çokmuş.”

Böylece, birçok anlama sahip olan *er-*, *tur-*, ve *bol-* fiillerinin hangi anlamlarının “ana yardımcı fiil” işlevine temel oluşturduğu da bir sonuca bağlanmış olur. Farklı birçok anlama gelen bu üç fiil “*var ol-*” anlamında ortaklık göstermektedirler. Sahip oldukları bu ortak anlam alanı, bu üç unsurun bazı araştırmacıların “dilbilgiselleşme” olarak aktardığı süreç neticesinde “ana yardımcı fiil” işlevini üstlenerek mahiyet bildirme görevini yerine getirmelerine sebep olmuştur. Bu durumun, varlık ve mahiyet kavramlarının Türk düşüncesinde birbirinden farklı ama birbiriyle de ilişkili olarak görülmesinin Türk dilindeki ifadesi olarak değerlendirilebileceği kanaatindeyiz.

Bugün Türkiye Türkçesinde bir şeyin var olduğunu/olmadığını bildirmek için çoğunlukla “*var/yok+(i,-, -Dir; ol-)*” yapısına başvurulur. Tarihî metinlerimizde, varlığı/mevcudiyeti anlatmak için (İngilizcede “to exist” fiiline denk gelen unsurlar) tek başına bir fiilin kullanıldığı görülse de, Türkiye Türkçesinde varlık/mevcudiyet genellikle “*var+ol-/i-/,-Dir*” yapısı üzerinden ifade edilmektedir.

Sınıfta üç öğrenci var.

Her işte bir hayır vardır.

Çevremizde var olan sorunlara karşı duyarlı değiliz.

bulun- fiilinin de var ol- anlamıyla kullanılabildiği bilinmektedir;

Sınıfta üç öğrenci bulunuyor.

Aramızda bulunan sorunları çözmeliyiz.

Ayrıca *ol-* fiili de Türkiye Türkçesinde özellikle yüklem tamlayıcılarından biri olduğu durumlarda varlık/mevcudiyet ifade etmektedir;

Bu kitapta değişik fikirler olduğunu bilmiyordum.

5. Bar/Var Unsurlarının Mahiyet Bildirmek İçin Kullanılması

Türk dilinde sadece mahiyet bildirmek için kullanıldığı ifade edilen ve *olmak fiili* kavram alanına giren unsurların yukarıda verilen birçok örnekte varlığı bildirmek için de kullanılabildiği gösterilmiştir. Bahsedilen bu niteliğe ilk bakışta tamamen zıt gibi görünse de, kanaatimizce aynı sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir durum da *bar/var* kelimesinin özel bir kullanımınıdır. Aslında mevcudiyet bildiren *bar/var* kelimesinin Türk dilinde mahiyet bildirmek için kullanılabileceğini gösteren örnekler vardır;

kärgk sudurta ymä sözlämiş bar (E.U.) (Kara, Zieme 1977: 59) “Bir sutrada yine söylenmiştir.”

Bu cie baar (Yak.) (Kirişçioğlu 1999: 146) “Bu evdir.”

men Karay barımın (Kar.) (Kocaoğlu 2006: 42) “Ben Karayım.”

Bu ev o daraxtan yixarē var (Av.) (bk. Karakoç 2009: 220) “Bu ev o ağaçtan yüksektir.”

Genellikle varlık/mevcudiyet bildiren *bar/var* unsurunun bu cümlelerde doğrudan mahiyet bildirme işleviyle kullanılması ilk başta arızî bir durum olarak görülüp bu yapıların aslında diğer dillerden kopya olarak ortaya çıkmış olabileceği ifade edilebilir⁵. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi varlık ve mahiyet kavram alanları birbiriyle ilişkilidir ve bu ikisi, bundan dolayı, herhangi bir dilde veya diyalekte aynı dil unsurları aracılığıyla ifade edilebilir. Bu bakımdan Orhun abidelerinde geçen “*ol amtı anyıg yok*” “O şimdi kötü değildir” (KT G 3) cümlesi dikkate değerdir. Bu cümlede de aslında mevcut olmama durumunu bildirmek için kullanılan yok kelimesinin mahiyet anlatmak için kullanıldığı görülmektedir. Şirin, bu cümlede geçen yok kelimesinin Batı Türkçesindeki değil (<tegül) karşılığında olduğunu ifade ederek “buradaki yok ögesinin er- yardımcı fiilinin olumsuz geniş zaman biçimi ile paralel bir görevi” olduğunu tespit eder (Şirin 2015: 67).

Meseleyi bu açıdan değerlendirince, *bar/var* ve *yok* kelimelerinin mahiyet bildirmek için kullanılmasını, Türk dilinin Türk düşüncesine paralel kendi iç dinamikleri neticesinde ortaya çıkan bir süreç olarak izah etmenin daha mantıklı olduğunu düşünüyoruz.

6. Sonuç

Farklı kavram alanlarına ait olan varlık ve mahiyetin bir dildeki ifade biçimlerinin, o dili konuşanların var oluşu algılama biçimini şekillendirdiği ifade edilen bir husustur. Yunan felsefesinde varlık ve mahiyet kavram alanlarının birbirinden ayrı olmamasına mukabil İslam felsefesinde bu ayrımın yapılabilmüş olması Yunanca ve Arapçanın bu kavramları ifade etmede gösterdiği yapı farkı göz önünde bulundurularak izah edilmeye çalışılmıştır. Türk dilinde eşyanın mevcudiyetini ve mahiyetini ifade etmek için farklı dil kategorileri kullanılır. Herhangi bir şeyin sahip olduğu niteliği, mahiyeti bildirmek için “ana yardımcı fiil” denen görevli morfemler işlev görür. İlk metinlerimizde *+er-*, *+tur-* ve *+bol-* şekillerine sahip olan bu morfemler anlam unsuru olarak kullanıldıklarında varlığı/mevcudiyeti ifade etme özelliğine de sahiptir. Bu anlam özelliği Türk dilinin çağdaş diyalektlerinde de görülmektedir. Bununla birlikte aslında varlık/yokluk bildiren *bar/var*, *yok* kelimelerinin mahiyet bildirmesi bazı diyaleklerde görülebilen bir husustur. Bu durum, zihinlerdeki varlık ve mahiyet kavram alanlarının birbiriyle olan ilişkisinin/yakınlığının dildeki bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Birçok dilde, bilhassa Hint-Avrupa dillerinde, varlık ve mahiyetin aynı biçimde ifade edilmesi, bu iki kavram alanının birbiriyle olan ilişkisini ortaya koyan bir nitelik olarak kabul edilebilir.

5 Karakoç “var”ın (S IS X) ilişkisi çerçevesinde ana yardımcı fiil (copular) olarak kullanılmasının Farsça *hast* unsurunun işlevsel özelliklerinin kopyalanması ile açıklanabileceğini belirtse de verilen örneklerde bu durumun Türkçenin çağdaş diyalektlerinde de görülebileceğini ortaya koyar. Bu bakımdan *var* unsurunun ana yardımcı fiil olarak kullanımlarının sebeplerine dair muhtemel açıklamalarda ihtiyatlı olunması gerektiğini dile getirir (Karakoç 2009: 222).

Kısaltmalar:

Av: Avsar Türkçesi

Az: Azerbaycan Türkçesi

BK: Bilge Kağan Yazıtı. (User, Hatice Şirin (2010). *Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* s.453-462, Kömen Yayınları, Konya.)

Çuv: Çuvaş Türkçesi

E.U: Eski Uygur Türkçesi

Hak: Hakas Türkçesi

Hal: Halaç Türkçesi

Hor: Horasan Türkçesi

IB: Irk Bitig (TEKİN, Talat (2013). *Irk Bitig*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.)

Kar: Karay Türkçesi

Kaş: Kaşkay Türkçesi

Kaz. Kazak Türkçesi

KB: Kutadgu Bilig (ARAT, Reşit Rahmeti (2007). *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.)

KE: Kısasü'l-Enbiyâ (ATA, Aysu (1997). *Nâsirü'd-din Bin Burhânü'd-din Rabgüz i Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.)

Krç. Mlk: Karaçay Malkar Türkçesi

KT : Kül Tigin Yazıtı (USER, Hatice Şirin (2010). *Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* s.445-453, Kömen Yayınları, Konya.)

NF: Nehcü'l-Ferâdis (ECKMANN, Janos (1995). *Nehcü'l-Ferâdis- Uştmahtarını Açuk Yolu*, I Metin II Tıpkıbasım, (yay. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.)

Tat: Tatar Türkçesi

Tuv: Tuva Türkçesi

U I: MÜLLER, W. K. (1908). *Uigurica I*, ABAW, Phil.-hist. Kl. 1908, 2, Berlin, s. 3-60.

Yak: Yakut Türkçesi

Kaynakça

AKARSU, Bedia (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ARAT, Reşit Rahmeti (2007). *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARIKOĞLU, Ekrem (2007a). “Hakas Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), s. 1085-1148, Ankara: Akçağ Yayınları.

ARIKOĞLU, Ekrem (2007b). “Tuva Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), s.1229-1284, Ankara: Akçağ Yayınları.

ATA, Aysu (1997), *Nâsirü'd-din Bin Burhânü'd-din Rabgüz i Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATAY, Hüseyin (2001). *İbn Sina'da Varlık Nazariyesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

AYDIN, Erhan (2015). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Konya: Kömen Yayınevi.

BOLLNOW, Otto Fredrich (2004). *Varoluş Felsefesi*, İstanbul: Efkâr Yayınları.

CEVİZCİ, Ahmet (2012). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları,.

- ÇİÇEKDAĞI, Caner (2016). “Kopula Üzerine”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S. 26., s. 131-141.
- DOERFER, Gerhard (1988). *Grammatik des Chaladsch, Turcologica 4*, Wiesbaden: Harrassowitz
- DURMUŞ, Oğuzhan (2009). *Çuvaşçanın Şekil Bilgisi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne.
- ECKMANN, Janos (1995). *Nehcü'l-Ferâdis- Uştmañlarnuñ Açuğ Yolu, I Metin II Tıpkıbasım*, (Yay. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERSOY, Feyzi (2007). “Çuvaş Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), s.1285-1340, Ankara: Akçağ Yayınları.
- FICHTE, Johann-Gootlieb (2011). *Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri* (çev. Gürsel Aytaç), Ankara: Phonix yayınevi.
- FOUCAULT, Michael (2001). *Kelimeler ve Şeyler İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.
- GRAHAM, A.C. (2010). “Being in Linguistics and Philosophy: a Preliminary Inquiry, Philosophical and Grammatical Studies”, s. 225-233., D. Reidel Publishing Company, Dordrecht-Holland.
- HEIDDEGER, Martin (2002). *Dilin Doğası, İnsan Bilimlerine Prolegomena* (çev. Hüsamettin Arslan), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- IZUTSU, Toshihiko (2003). *İslam'da Varlık Düşüncesi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- KARA, Georg, Zieme, Peter (1977). Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas „TieferWeg“ von Sa-skya Pañđ ita und der Mañjuśrīnāmasağ ğiti. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Berliner Turfantexte 8, Berlin.
- KARAKOÇ, Birsal (2009). “Notes on Subjects Markers and Copular Forms in Turkish and in Some Turkic Varieties of Iran: A Comparative Study” *Turkic Languages*, S. 13., s. 208-224.
- KHAN, Charles (2003). *Verb Be In Ancient Greek*, Cambridge: Hackett Publishing Company.
- KHAN, Charles (2009). *Essays on Being*, New York: Oxford University Press.
- KİRİŞÇİOĞLU, Fatih (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOCAOĞLU, Timur (2006). *Karay The Trakai Dialect*.
- KOÇ, Kenan, Oğuz Doğan (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- MÜLLER, W. K. (1908). Uigurica I, ABAW, Phil.-hist. Kl. 1908, 2, Berlin, s. 3-60.
- ÖNER, Mustafa (2007), “Tatar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), s.679-748, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞİRİN, Hatice (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- TAVKUL, Ufuk (2007). *Karaçay-Malkar Türkçesi*, Türk Lehçeleri Grameri, (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), s. 883-938, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TEKİN, Talat (2013). *İrk Bitig*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRK, Vahit (2004). “Kutadgu Bilig Örneği İle Türkçede Ana Yardımcı Fiil (er-)”. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri-II, s. 2993-3006, Ankara: TDK Yayınları.
- USER, Hatice Şirin (2010). *Köktürk ve Ötügen Uyğur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Konya: Kömen Yayınları.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1968). *Varlık ve Oluş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.